

УДК 378.1: 338.242

Борейко В. І., д.е.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

***Анотація.** В статті проведений аналіз підготовки фахівців в іноземних та вітчизняних вищих навчальних закладах, оцінено забезпеченість випускників українських загальноосвітніх шкіл місцями у ВНЗ, здійснено порівняння рівня оплати праці їх науково-педагогічних працівників із працівниками інших видів економічної діяльності, визначено вплив проблем вітчизняної вищої школи на соціально-економічний розвиток країни та розроблено заходи для їх усунення.*

***Ключові слова:** вища школа, якість підготовки студентів, наукові кадри, економічний розвиток.*

***Аннотация.** В статье проведен анализ подготовки специалистов в иностранных и отечественных высших учебных заведениях, осуществлена оценка обеспеченности выпускников украинских общеобразовательных школ местами в ВУЗах, проведено сравнение уровня оплаты труда научно-педагогических работников с работниками других видов экономической деятельности, определено влияние проблем отечественной высшей школы на социально-экономическое развитие страны и разработаны меры по их устранению.*

***Ключевые слова:** высшая школа, качество подготовки студентов, научные кадры, экономическое развитие.*

***Annotation.** In this article the training of specialists in foreign and domestic universities is analyzed, the provision of Ukrainian secondary schools graduates by places in universities is estimated, the comparison of the level of teaching staff remuneration with employees in other economic spheres is realized, the impact of problems in the national higher education on socio-economic development of the country is determined and the measures for their elimination are developed.*

***Keywords:** higher education, quality of students training, academic staff, economic development.*

Після здобуття в 1991 році незалежності в структурі вищої школи України відбулися значні зміни: зросла кількість вищих навчальних закладів, студентів, аспірантів, докторантів та спеціальностей, за якими

вони готують майбутніх спеціалістів для національної економіки, багато українських вищих навчальних закладів (ВНЗ) набули статусу національних, підвищився науковий ценз їх науково-педагогічного персоналу, введено освітньо-кваліфікаційні рівні бакалавр, спеціаліст та магістр, впроваджуються вимоги Болонської декларації, налагоджуються контакти вітчизняних університетів та інститутів з іноземними партнерами. Проте, це не забезпечило виконання українською вищою школою основного завдання, яке на неї покладається: підготовка висококваліфікованих спеціалістів, здатних забезпечити динамічний розвиток національної економіки.

Отже, «приховані» проблеми, які характеризують сучасний стан вищої школи України, через її випускників впливають на ефективність функціонування національної економіки, що вимагає пошуку нових шляхів підвищення якості роботи вітчизняних ВНЗ.

Важливість вирішення проблем вітчизняної вищої школи для забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку країни спонукало до дослідження зазначеного питання відомих українських вчених, серед яких слід виділити роботи О. Амоші, В. Андрущенка, Б. Данилишина, М. Вінницького, І. Волошука, В. Гейця, Ю. Гончарова, М. Євтуха, Ю. Каракая, А. Колота, В. Куденко, В. Лугового, К. Павлука, Д. Полозенка, В. Семиноженка, В. Чижової та ін. Зазначеними вченими досліджено ефективність провадження в Україні принципів Болонської декларації, якість підготовки студентів і наукових кадрів та роль видатків держави у підготовці висококваліфікованих фахівців для національної економіки.

Проте, недоліки у структурі підготовки українськими ВНЗ спеціалістів за окремими спеціальностями без врахування потреб національного господарства, що викликає надлишок фахівців однієї спеціальності та нестачу іншої, а в сукупності негативно впливає на соціально-економічний розвиток України вимагає нових досліджень.

Метою нашої статті визначено дослідження впливу проблем вітчизняної вищої школи на соціально-економічний розвиток країни та розроблення заходів для їх усунення.

Відповідно до визначеної мети в статті вирішуються такі завдання:

- оцінити світовий досвід роботи вищих навчальних закладів та підготовки в них спеціалістів для національних економік;
- проаналізувати динаміку зміни кількості ВНЗ в Україні та забезпеченість випускників українських загальноосвітніх середніх шкіл місцями у вищих навчальних закладах;
- провести порівняння рівня оплати праці науково-педагогічних працівників українських ВНЗ із працівниками інших видів економічної діяльності та середнім показником в Україні;
- визначити вплив проблем вітчизняної вищої школи на соціально-економічний розвиток країни та розробляються заходи для їх усунення.

Основним завданням вищих навчальних закладів України є підготовка висококваліфікованих кадрів для національної економіки у відповідності до її потреб. Тому, кількість українських ВНЗ та ліцензованих в них місць, а також перелік спеціальностей для набору абітурієнтів повинні визначатися не адміністративними рішеннями Міністерства освіти і науки (МОН) України або імпульсивним запитом випускників шкіл з їх орієнтацією на «модні» професії, а замовленнями окремих галузей вітчизняного господарства.

Відповідно до цього слід формувати освітянську політику держави, визначати необхідний обсяг фінансів у державному та місцевих бюджетах України та здійснювати розподіл фінансованих державою місць серед вищих навчальних закладів та окремих спеціальностей. При цьому, потрібно враховувати, що фінансові ресурси інвестовані у вищу школу та науку повертаються значно швидше, ніж в інших галузях.

Так, на думку Нобелівського лауреата, відомого американського економіста Р. Лукаса забезпечити швидкий розвиток економіки здатні інвестиції у людський, а не фізичний капітал [1]. Цих же поглядів дотримувався всесвітньо відомий український вчений В. І. Вернадський, який на початку минулого століття зазначав, що «Спасіння України – у розвитку освіти і наукових знань» [2, с. 71].

Сьогодні такі погляди поділяють більшість відомих вчених. Тому, попит на спеціалістів із вищою освітою зростає у всіх країнах світу. Адже, підвищення середнього рівня освіченості на один рік навчання сприяє збільшенню валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення на 3-6 % на рік [3, с. 27].

Проте, важливо не тільки збільшити кількість студентів, які навчаються у ВНЗ та тривалість їх навчання, а й підвищити якість викладання в них навчальних дисциплін та долучити майбутніх спеціалістів до наукових досліджень. Як зазначають Б. Данилишина та В. Куценко, коли вища освіта стає масовою, погіршується її якість. Тому, в Японії була проведена адміністративна реформа, відповідно до якої передбачається звести участь уряду у забезпеченні населення вищою освітою до мінімуму [3, с. 30-31].

Нині у вітчизняних наукових колах одним із дискусійних є питання, якій формі навчання державні, чи приватній слід віддати перевагу нашій державі? Однак, на нашу думку, ця дискусія є надуманою, оскільки, зарубіжний досвід свідчить на користь різних форм навчання, адже це важливо для забезпечення якості підготовки спеціалістів. Як і державні, так і приватні вищі навчальні заклади мають тривалу історію. Так, наприклад в Японії перший приватний ВНЗ було створено ще 1868 року відомим діячем у галузі освіти Юкіті Фукадзаво [3, с. 30].

Сьогодні, багатьма країнами світу успішно поєднуються різні форми фінансування ВНЗ. У Японії, яка за останнє півстоліття досягла значних

технологічних та економічних успіхів, діють три системи фінансового забезпечення закладів освіти: приватна – без залучення державних ресурсів; державна – без використання приватних джерел та змішана система. Хоча, окремі високорозвинені країни, наприклад Великобританія та Німеччина, надають перевагу фінансуванню вищої школи виключно за рахунок держави [3, с. 34-35].

Отже, якість підготовки майбутніх науковців та спеціалістів у ВНЗ країни залежить не від їх форми власності, а від рівня базових знань, які майбутні студенти отримали у загальноосвітніх школах та кваліфікації науково-педагогічних працівників університетів та інститутів. Тому у розвинених країнах існує жорстка системам відбору абітурієнтів. Наприклад, у Німеччині не всі випускники середніх навчальних закладів мають право вступати до вищого навчального закладу. Крім того, у цих країнах існує високий відсоток відрахування студентів. У ФРН він становить 24 %, у США – 34 %, Франції – 41 %, Швеції – 52 % [3, с. 34-35].

Натомість в Україні в управлінні вищою освітою спостерігається зовсім інша ситуація. Так, співвідношення між кількістю студентів, які зараховані на перший курс ВНЗ III-IV рівнів акредитації та кількість випускників загальноосвітніх шкіл зросло з 0,43 у 1990 році до 0,98 у 2010 році, а у 2012 роках перевищило одиницю (2011 рік не беремо до уваги, оскільки через зміну терміну навчання у загальноосвітніх школах, кількість їх випускників у цьому році була зведена до мінімуму). Тобто в ці роки університети та інститути прийняли для навчання на перший курс більше студентів, ніж здійснили випуск школярів школи (додатково ВНЗ III-IV рівнів акредитації поповнювалися випускниками ВНЗ I-II рівнів акредитації та випускниками загальноосвітніх шкіл попередніх років) (табл. 1).

За 22 роки кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації в Україні збільшилася з 149 до 334, або в 2,2 рази [4]. При цьому, абсолютна кількість вступників до них зросла з 175 тис. у 1990 році до 503 тис., або в 2,9 рази у 2010 році та до 341 тис. (у зв'язку із зменшення випускників шкіл), або в 1,9 рази в 2012 році. Водночас кількість вступників до ВНЗ I-II рівнів акредитації зменшилася з 241 тис. у 1990 році до 100 тис., або в 2,4 рази у 2012 році. Також, з 381 тис. у 1990 році до 202 тис. у 2012 році зменшилася кількість учнів, які побажали навчатися у професійно-технічних навчальних закладах [4].

Таким чином, в останні роки практично всі бажаючі випускники середніх загальноосвітніх шкіл отримали можливість вступити до ВНЗ III-IV рівнів акредитації (університетів, академій, інститутів). Сьогодні цей процес дещо стримують вимоги до мінімальної кількості балів у сертифікаті зовнішнього незалежного оцінювання, які встановило для абітурієнтів МОН України. Однак, і при цьому говорити про наявність конкуренції між кращими випускниками загальноосвітніх шкіл при вступі їх до ВНЗ III-IV рівнів акредитації не можна.

Таблиця 1*

Кількість випускників загальноосвітніх шкіл та студентів, які зараховані на I курс ВНЗ

Показники	Роки						
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Кількість випускників загально-освітніх шкіл, тис.	406	361	475	515	364	215	329
Кількість студентів зарахованих на I курс ВНЗ I-II рівнів акредитації	241	189	190	169	129	105	100
Кількість студентів зарахованих на I курс ВНЗ III-IV рівнів акредитації	175	207	346	503	392	315	341
Співвідношення між:							
– кількістю студентів, які вступили на перший курс ВНЗ I-II рівнів акредитації та кількістю випускників середніх шкіл	0,59	0,52	0,40	0,33	0,35	0,49	0,30
– кількістю студентів, які поступили на перший курс ВНЗ III-IV рівнів акредитації та кількістю випускників середніх шкіл	0,43	0,57	0,73	0,98	1,08	1,47	1,04

* Складено за даними [4].

Крім того, необхідно зазначити, що збільшення в Україні кількості ВНЗ призвело до розпорошення між ними педагогічних працівників з науковим ступенем. Так, якщо у 1995 році в одному ВНЗ III-IV рівнів акредитації в середньому працювало 20,4 докторів та 133,2 кандидатів наук, то в 2000 році, відповідно, 18,9 та 115,2 [4]. В наступні роки, в зв'язку із збільшенням кількості докторів та кандидатів наук та зупинкою зростання кількості ВНЗ, ситуація із забезпеченням вітчизняних ВНЗ науковими кадрами покращилася. Але і сьогодні в Україні немало невеликих ВНЗ в яких не працює ні один доктор наук.

Не сприяє закріпленню у ВНЗ України кращих науковців рівень оплати праці у цих закладах. Так, наприклад, у 1995 році середня заробітна плата у вітчизняних закладах освіти складала 97,3 % від середньої зарплати по країні, тоді як в 2000 році цей показник становив 67,8 %, 2005 – 79,5 %, 2010 – 84,4 %, 2012 – 83,5 % [4].

Звичайно заробітна плата науково-педагогічних працівників ВНЗ вища, ніж у їх колег із загальноосвітніх шкіл, проте, у більшості випадків вона поступається зарплаті працівників фінансових та банківських установ, промисловості, транспорту, торгівлі та ремонту автомобілів, операцій з

нерухомим майном, будівельної галузі та державного управління. Зазначене спонукає кращих вітчизняних науковців до виїзду на роботу до інших країн. Так, за часи незалежності за межі України виїхало більше 500 докторів наук, та 3-х тисяч кандидатів наук [4].

При цьому, за питомою вагою видатків на освіту у Зведеному бюджеті України (17,9 %) наша країна не поступається більшості високорозвинених країн світу [5]. Тому, при зменшенні кількості ВНЗ та концентрації в них кращих наукових кадрів, Україна могла б підвищити рівень оплати їхньої праці та запобігти еміграції відомих науковців до інших країн.

Згідно з проведеним аналізом, до сучасних проблем, які гальмують розвиток вищої школи України, слід віднести таке:

- Міністерство освіти і науки України намагається все більше централізувати функції з управління як державними, так і приватними ВНЗ, а прийняття давно задекларованої нової редакції Закону України «Про вищу освіту», яка передбачає розширення повноважень та автономії вищих навчальних закладів відкладається протягом кількох років;

- вступити до ВНЗ має можливість переважна більшість випускників загальноосвітніх середніх шкіл, а розпорошеність наукових кадрів між багаточисельними університетами, академіями та інститутами не дозволяє забезпечити високу якість викладання в них навчальних дисциплін;

- в гонитві за фінансовими ресурсами і державні, і приватні ВНЗ тільки в крайніх випадках вдаються до відрахування неуспішних студентів;

- розподіл державних фінансових ресурсів на навчання студентів досить часто здійснюється не за реальними потребами національного господарства, а за лояльністю керівників ВНЗ до існуючої влади. При чому, навіть кращі приватні заклади, які мають вагомі досягнення в підготовці спеціалістів за окремими спеціальностями, не можуть претендувати на державну фінансову підтримку;

- виділених державою коштів на фінансування ВНЗ не вистачає на забезпечення високої якості їх освітніх послуг, достойного рівня оплати праці науково-педагогічних працівників, оновлення матеріально-технічної бази навчальних установ та призводить до виїзду кращих наукових кадрів за межі країни, або зміни ними професії.

В сукупності зазначені проблеми вищої школи негативно впливають на соціально-економічний розвиток України. Низька якість підготовки майбутніх фахівців у вітчизняних ВНЗ не дозволяє їм в майбутній трудовій діяльності ефективно вирішувати проблеми, які постали перед національною економікою в ринкових умовах господарювання.

У вітчизняних наукових та періодичних публікаціях неодноразово зазначалося, що український ринок праці перенасичений економістами, фінансистами, бухгалтерами, менеджерами, юристами і психологами, тоді як спеціалістів технічних спеціальностей не вистачає. На більшості підприємств

працюють технологи та конструктори пенсійного й передпенсійного віку, які не здатні в повній мірі оволодіти сучасною комп'ютерною технікою та впроваджувати інноваційні проекти, а незнання іноземних мов – не дозволяє їм вільно спілкуватися з іноземними колегами та працювати із зарубіжною науковою та технологічною літературою.

Узагальнюючи результати здійсненого дослідження можна зробити висновок, що через неконтрольоване зростання в Україні за останні двадцять років кількості ВНЗ та ліцензованих в них місць для підготовки майбутніх фахівців для національної економіки й загальної доступності вищої освіти для всіх випускників загальноосвітніх шкіл, якість підготовки студентів у вітчизняних університетах та інститутах різко знизилася. Водночас, через низький рівень оплати праці науково-педагогічних працівників ця професія стає малопrestiжною і спонукає кращих докторів та кандидатів наук до зміни професії та виїду на роботу до інших країн. Невідповідність кількості підготовлених українськими ВНЗ студентів за окремими ліцензованими МОН України спеціальностями потребам національного господарства спричинила перенасичення вітчизняного ринку праці одними спеціалістами та нестачу інших, здатних впроваджувати новітні інноваційні проекти.

Отже, проблеми вітчизняної вищої школи негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Тому, для їх усунення необхідно:

- зменшити кількість в Україні ВНЗ III-IV рівні акредитації, що дозволить сконцентрувати в них кращих науково-педагогічних працівників з науковими ступенями доктора і кандидата наук та підвищити рівень оплати їхньої праці;

- привести кількість ліцензованих МОН України у вітчизняних вищих начальних закладах місць для підготовки студентів до реальних потреб національної економіки;

- посилити вимоги до рівня підготовки абітурієнтів та якості навчання студентів у ВНЗ України, забезпечивши розподіл бюджетних місць на конкурсній основі між кращими навчальними закладами незалежно від форми їхньої власності та підпорядкування.

1. Lucas R. On the Mechanics of Economic Development / R. Lucas // Journal of Monetary Economics, 22. – 1988. – P. 3-42. 2. Данилишин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. Данилишин, В. Куценко // Економіка України, 2006. – № 1. – С. 71-79. 3. Данилишин Б. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б. Данилишин, В. Куценко / Вісник НАН України // Економіка України, 2005. – № 9. – С. 26-35. 4. Електронний ресурс // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> 5. Павлюк К. В. Видатки бюджету на розвиток людського капіталу як чинник економічного зростання / К. В. Павлюк // Фінанси України, 2006. – № 9. – С. 30-46.

Рецензент: д.т.н., профессор Власюк А. П.